

Moritz Csáky

Ambivalentnost kolektivnega spomina v Centralni Evropi*

Moderna in/ali postmoderna razpoloženost

Če se ne motim, je vprašanje o pogojih nastanka kolektivnih identitet eno od najpogosteje obravnavanih v kulturnih študijah. Vprašanje o kolektivnih identitetah se sicer zastavlja že vse od konca 19. stoletja. Med drugim je bilo tesno povezano s poskusom, da bi pojasnili in utemeljili nastanek narodov. Nastanek in kriteriji skupinske zavesti so bili zato od vsega začetka ena od osrednjih tem zgodovinskega proučevanja nacionalizma.¹ Problem koherence skupnosti (družb), nastajanja družbe in njenega razslojevanja od sredine 19. stoletja dalje je postal za prve predstavnike sociologije – Émila Durkheima, Mauricea Halbwachsa, Maxa Webra, Georga Simmla, Ludwiga Gumplowicza ali Madžara Oszkárja Jászija – osrednji predmet razmišljanj. Teza Mauricea Halbwachsa² in spoznanje sociologa znanosti Karla Mannheima³, da sta individualna zavest oziroma identiteta in individualno znanje družbeno pogojena, sta imela v družboslovnem diskurzu dolgotrajen vpliv. V sedanjosti se je vprašanje vedno bolj preusmerjalo h kulturnim vidikom (v najširšem pomenu), kar je postalo pomembno zlasti za kulturne študije (cultural studies). Te namreč na eni strani, sklicujoč se neposredno na Halbwachsa, merijo na problem recipročnosti kolektivnega in individualnega spomina, se pravi na vprašanja spomina, spominjanja in pozabljanja v družbeno-kulturnem kontekstu⁴, na drugi strani pa se ukvarjajo s kriteriji kolektivnega spomina oziroma z vprašanjem »oblikovanja« kolektivnih identitet, ki nastajajo skozi zavestne (t.j. usmerjene, instrumenta-

* Avtor v članku le enkrat omeni uveljavljeni pojem »Mitteleuropa«, sicer pa dosledno uporablja poimenovanje »Zentraleuropa« /opombe, označene z asteriskom ali vstavljene v poševnice, so prevajalkine./

¹ Kot predstavnike številnih starejših raziskav prim. predvsem: Hans KOHN, *Die Idee des Nationalismus. Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*. Hamburg: S. Fischer 1962 (angleška verzija *The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Backgrounds* je izšla že leta 1944). – Eugen LEMBERG, *Nationalismus I: Psychologie und Geschichte*. Reinbek b. Hamburg: Rowohlt 1964. – Moritz CSÁKY, *Populus, Patria, Natio. Zur Entwicklung des neuzeitlichen Nationsbegriffs*. V: Bericht über den 13. Österreichischen Historikertag in Klagenfurt 1976. Veröffentlichung des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 21, Wien 1977, str. 57–64. – ID., *Nation und Nationalstaat. Gedanken zur Genese des neuzeitlichen Nationsbegriffs*. V: *Die Volksgruppen in Österreich*. Integratio 11, Wien 1979, str. 15–22. – Novejše raziskave nacionalnega vprašanja se osredotočajo predvsem na problem konstrukcije oblikovanja kolektivnih identitet. Prim. mdr. Bernhard GIESEN (ur.), *Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit*, zv. 1. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1991. – Helmut BERDING (ur.), *Nationales Bewußtsein und kollektive Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit*, zv. 2. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1994. – ID. (ur.), *Mythos und Nation. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit*, zv. 3. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1996.

² Maurice HALBWACHS, *Kollektives Gedächtnis*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1985. – ID., *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1985.

³ Karl MANNHEIM, *Wissenssoziologie. Auswahl aus dem Werk*. Ur. Kurt H. WOLFF. Neuwied am Rhein: Luchterhand 1970².

⁴ Prim. mdr. revolucionarna razmišljanja o „kulturnem spominu« Jana in Aleide Assman: Jan ASSMANN, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck 1992, 1997². – Aleida ASSMANN, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Beck 1999. – ID., *Zeit und Tradition. Kulturelle Strategien der Dauer*. Köln/Weimar/Wien: Böhlau 1999.

lizirane) ali nezavedne spominske strategije.⁵ Seveda naklonjenost takšnim tematskim področjem ni neodvisna od radikalno spreminjajočega se življenjskega okolja. Ukvarjanje s holokavstom in z njegovo predelavo terja nenehno spominjanje in je nesporno postalo konstitutiven element kolektivnega spomina v postmoderni. Izkušnja, da so vse večja mobilnost, migracije oziroma vse hitrejše oblike informiranja in komunikacije v obdobju globalizacije destabilizirale tradicionalne identitete, da se človek v sodobnem času ločuje od starih, domnevno »stabilnih« identifikatorjev in namesto tega skuša biti kos množici novih, je prispevalo k novemu preverjanju tradicionalnih vzorcev oblikovanja identitete. Toda: ali so te izkušnje, ki jih najdemo v sedanosti, res tako nove?

Eno osrednjih vprašanj v romanu Roberta Musila »Mož brez posebnosti« je brez dvoma, ali in kako je identiteta sploh možna oziroma ali in kako jo je mogoče razložiti glede na stalne procese delegitimacije, ki jim je človek izpostavljen v moderni. »Neznačajnost«^{**} Ulricha, za katerega so stare predstave o vrednotah, se pravi tradicionalni identifikatorji postali nekoristni, v ozadju najde ustreznico na dveh ravneh: prvič v »vzporedni akciji«, ki nas zmede in ki ne bo pripeljala do nikakršnega rezultata, saj so akterji preprosto nesposobni, da bi se zedinili glede vsebin; in drugič v ambivalentnem položaju Kakanije, iz katerega izhaja pojasnilo tako za Ulrichovo breznačajskost kot tudi za brezciljnost vzporedne akcije. Kakanija, katere podlago predstavlja tako Habsburška monarhija, ki so se je v Musilovem času ljudje še spominjali, kot tudi »intelektualni koncept«, imenovan »Srednja Evropa« (Centralna Evropa), je veliko bolj podobna nekakšnemu »imaginaire«⁶ kot pa realnemu, zgodovinsko-geografsko določljivemu prostoru. »Ko je bil [general Stumm von Bordwehr] sestavil popis srednjeevropske zaloge idej, je ne samo na svojo žalost dognal, da jo sestavljajo sama nasprotja, temveč na svoje začudenje tudi odkril, da ta nasprotja, če se človek natančneje ukvarja z njimi, začenjajo prehajati drugo v drugo.«⁷ Kakanija je bila »v sedanjem razdelku razvoja prva dežela, ki ji je Bog odtegnil kredit, veselje do življenja, vero v samo sebe in zmožnost vseh kulturnih držav, razširjati koristno domišljijo, da imajo neko nalogo. [...] [Prebivalci Kakanije] niso imeli več daru kredita in ne daru prevare. Niso več vedeli, kam je izginil njihov nasmeh, njihov vzdih, njihova misel. Čemú so mislili in se smehljali? Njihovi pogledi so bili naključja, njihova nagnjenja so obstajala že od zdavnaj, kdo ve kako je vse viselo v zraku kot shema, v katero se je človek zaletel, in ničesar niso mogli storiti ali opustiti iz vsega srca, ker ni bilo nobene postave njihove enotnosti.«⁸ »Nestanovitnost« Ulricha, individuuma moderne, se torej zrcali v makrokozmosu krhkega

⁵ Mdr. Jacques LE GOFF, *Geschichte und Gedächtnis*. Frankfurt a. Main/New York: Campus 1992. – Piere NORA (ur.), *Les Lieux de mémoire*, zv. 3. Paris: Gallimard, Quatro 1997². – Mario ISNENGI (a cura di), *I luoghi della memoria*, zv. 3. Bari-Roma: Editori Laterza 1996–1997. – Jan ASSMANN, Tonio HÖLSCHER (ur.), *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1988. – Aleida ASSMANN, Heidrun FRIESE (ur.), *Identitäten = Erinnerung, Geschichte, Identität*, zv. 3. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1998. – Lutz NIETHAMMER, *Die postmoderne Herausforderung. Geschichte als Gedächtnis im Zeitalter der Wissenschaft*. V: Wolfgang KÜTTLER, Jörn RÜSEN, Ernst SCHULIN (ur.), *Geschichtsdiskurs: Grundlagen und Methoden der Historiographiegeschichte*, zv. 1. Frankfurt a. Main: Fischer 1993, str. 31–49. – Eric HOBBSBAWM, Terence RANGER (ur.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: University Press 1994 (1983). – Stuart HALL, *Kulturelle Identität und Globalisierung*. V: Karl H. HÖRNING, Rainer WINTER (ur.), *Widerspenstige Kulturen. Cultural Studies als Herausforderung*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1999, str. 393–441.

^{**} Izvirni naslov Musilovega romana se glasi »Der Mann ohne Eigenschaften«, torej »mož brez lastnosti/značilnosti«; v slovenščino je bilo delo prevedeno pod naslovom »Mož brez posebnosti«.

⁶ Prostori spomina, na katere se človek navezuje, so v glavnem imaginarni »prostori« v dobesednem in prenesenem pomenu. Prim. Evelyne PATLAGEAN, *L'histoire de l'imaginaire*. V: Jacques LE GOFF (éd.), *La nouvelle histoire*. Paris: Editions Complexe 1988, str. 307–334. – Prim. tudi Aleida ASSMANN, *Erinnerungsräume* n.n.m.

⁷ Robert MUSIL, *Der Mann ohne Eigenschaften*. Ur. Adolf FRISÉ. Reinbek b. Hamburg: Rowohlt 1983, str. 373 / z dovoljenjem prevajalca Janeza GRADIŠNIKA slovenski prevod iz: *Mož brez posebnosti*, zv. 1. Ljubljana: Cankarjeva založba 1962–1963, str. 401/.

⁸ Prav tam, str. 528 /v slovenskem prevodu: str. 570 sl. v 1. zvezku/.

družbeno-kulturnega okolja Kakanije in šele tu najde svojo polno potrditev. Ali lahko na to Ulrichovo brezcilnost in na notranjo protislovnost Centralne Evrope gledamo kot na anticipacijo tiste razpoložnosti, ki se je je človek polno zavedel šele v postmoderni?

Nihče drug kot Jean-François Lyotard je v svojem delu »La condition postmoderne«, ki je postalo kulturna knjiga postmoderne, to obravnaval na tak način. »Velike zgodbe« (grands récits), se pravi holistični koncepti, ki so ali naj bi omogočile individualne in kolektivne legitimacije, oblikovanje identitet, po Lyotardu nimajo nobene valence več: »Že samo hrepenenje po izgubljeni zgodbi,« lapidarno ugotavlja Lyotard, »je za večino ljudi izgubljeno.« Na mesto te zgodbe je zdaj stopilo delegitimiranje starih vzorcev vrednot in zmeraj novo oblikovanje spreminjajočih se referenc, ki so napredovale v spremenljive vzorce reda.⁹ Diskurz o kulturni globalizaciji temelji prav na tem spoznanju, ki ga je sam še poglobil. V enem svojih novejših del je Richard Sennett zapisal, da je ena od posledic te danes objektivno spoznavne nestabilnosti nastanek subjektivne fleksibilnosti in zahteva po le-tej. Marcel Gauchet celo pravi, da se namesto identifikacij danes vse bolj zahteva dezidentifikacije (»désidentification«) starih identifikatorjev in dezidealizacije (»désidéalisation«) običajnih vzorcev vrednot.¹⁰ Lyotard meni, da zaradi tega ljudje seveda niso izpostavljeni kaosu in barbarstvu, temveč da zdaj »skozi jezikovno prakso in njeno komunikacijsko interakcijo« nastajajo številni novi načini legitimacije.¹¹ Po Lyotardovem mnenju pa izkušnja delegitimacije ni zgolj pojav iztekajočega se 20. stoletja, temveč je bila prisotna že ob prelomu 19. stoletja, zlasti na Dunaju (v Centralni Evropi) v desetletjih okrog leta 1900: »[...] generacija preloma stoletja na Dunaju [...]: umetniki Musil, Kraus, Hofmannsthal, Loos, Schönberg, Broch pa tudi filozofa Mach in Wittgenstein. Brez dvoma so zavest kot tudi teoretsko in umetniško odgovornost delegitimacije, kolikor je mogoče, razširili.« Wittgenstein je nato »v svoji raziskavi besednih iger« orisal »drugo vrsto legitimacije, kot je legitimacija performativnosti«: »Z njo ima opravljen postmoderni svet.«¹² Je to navezovanje na Dunaj okrog leta 1900, h kateremu napeljuje Lyotard, pravilno; in če je, kako ga je mogoče razložiti? Ga je mogoče razumeti iz splošnega družbeno-kulturnega in zgodovinskega konteksta ter ga vanj tudi umestiti?

Diferenciranost skozi modernizacijo

Da bi odgovorili na to vprašanje, se zdi pomembno, da *pod prvo točko* čisto na kratko opozorimo na velike ekonomske, tehnične in družbene spremembe (modernizacijo) v preteklih dveh stoletjih. Te spremembe so odločilno vplivale na individualno in kolektivno zavest. Moderno življenje (predvsem v naglo rastočih urbanih predelih) postaja po zaslugi tehničnih inovacij in bogate ponudbe blaga bolj prijetno, udobno in varno. David F. Good je prepričljivo pokazal, da je imela modernizacija tudi za donavsko monarhijo poenotujočo, v regionalnem smislu »globalizirajočo« funkcijo.¹³ Toda na drugi strani je bila posledica mo-

⁹ Jean-François LYOTARD, Das postmoderne Wissen. Wien: Edition Passagen 1986, str. 122 (= La condition postmoderne. Paris: Les Éditions de Minuit 1979, str. 68).

¹⁰ Marcel GAUCHET, Essai de psychologie contemporaine I. Un nouvel âge de la personnalité. II. L'inconscient en rédefinition. V: Le débat 99 (marec–april 1998), 100 (maj–avgust 1998), str. 164–181, str. 189–206. – Richard SENNETT, The Corrosion of Character. New York: W. W. Norton 1998 (= Der flexible Mensch. Die Kultur des neuen Kapitalismus. Berlin: Berlin Verlag 1998).

¹¹ Jean-François LYOTARD, Das postmoderne Wissen, str. 122.

¹² Prav tam, str. 121–122.

¹³ David F. GOOD, The Economic Rise of the Habsburg Empire 1740–1914. Berkeley: University of California Press 1984 (= Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches. Wien, Graz: Böhlau 1986).

dernizacije vse močnejše družbeno razslojevanje, se pravi velike družbene spremembe in negotovost. Pripadnost novemu sektorju, storitvenim dejavnostim, je bila pogosto povezana s padcem na družbeni lestvici; prinesla je družbeno stisko in povzročila, da so obstoječi orientacijski vzorci zastareli. Tako moderne množične stranke kot tudi (novo) nacionalno ideologijo lahko razumemo kot reakcijo na takšno stanje: nacionalna ideologija je obljubljala novo, varno existenco znotraj vse bolj demokratičnega političnega sistema, umeščenega v namišljeno, »konstruirano« skupnost – nacijo. S tem vidikom se v svojih izpeljavah ne želim podrobneje ukvarjati.¹⁴ Bolj bi se rad posvetil problemu dinamične multipolarnosti identitet, pri čemer so multiidentitete na eni strani videti kot nekaj samoumevnega, na drugi strani pa kot znamenje krize. Napredujoča notranjedružbena diferenciacija je namreč porodila raznovrstne tujosti v okviru družbene stratigrafije. S tem referenčni sistemi, ki so služili kot orientacijski vzorci tako za posameznike kakor za celotne družbene skupine, niso postali zgolj bolj kompleksni, temveč tudi bolj raznoliki in poljubni. Zavestna ali nezavedna refleksija tega stanja je ena od izstopajočih značilnosti moderne. Najdemo jo tako v Parizu Charlesa Baudelaira kot že na Dunaju Johanna Nestroya, pri skupini »Jung Wien« ali v krogu revije »Nyugat« v desetletjih okrog leta 1900. »Jezik« – v dobesednem in prenesenem pomenu – so takrat doživljali kot nekaj krhkega. Literarni produkt – kot je leta 1888 ugotavljal Friedrich Nietzsche – je dajal vtis, da ni več celota.¹⁵ To opažanje, za katero se zdi, da že anticipira »konec zgodbe«, ni nič drugega kot refleksija tiste krizne spremembe, ki je bila posledica družbeno-ekonomskih sprememb. »Mi,« je mladi Hugo von Hofmannsthal pet let pozneje zabeležil v enem svojih prvih esejev, »tako rekoč nimamo korenin v življenju in se kot jasnovidne, a vendarle slabovidne sence potikamo med otroki življenja.«¹⁶ Leta 1910 pa je mladi filozof Georg Lukács v ugledni reviji madžarske moderne »Nyugat« (Zahod) zapisal: »Z izgubo stabilnosti stvari se je izgubila tudi stabilnost Jaza; z izgubo dejstev so se izgubile tudi vrednote. Razen razpoloženj ni ostalo nič drugega.«¹⁷ Vse to so poimenovanja tistih kriznih simptomov dezorientiranosti, ki so bili posledica notranje, *vertikalne diferenciranosti* družbe in ki jih je v »velemestu moderne« (Parizu) že eno generacijo prej obravnaval Charles Baudelaire. Pomembni so bili torej za vso Evropo. Toda zakaj so jih na Dunaju in v drugih urbanih okoljih Centralne Evrope (na primer v Pragi, Budimpešti, pa tudi v Krakovu Stanisława Przybyszewskega) zaznali bolj jasno kot drugje, tako da je tu – ne le po Lyotardovem opažanju, ampak tudi po ugotovitvah drugih analiz – lahko prišlo do povsem zavestne delegitimacije, t.j. do zavestnega postavljanja starih identifikatorjev pod vprašaj?

¹⁴ Prim. predv. Benedict ANDERSON, *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts*. Frankfurt a. Main/New York: Campus 1988. – Isaiah BERLIN, *Der Nationalismus*. Frankfurt a. Main: Hain 1990. – Eric J. HOBBSBAWM, *Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 1780*. Frankfurt a. Main: Campus 1991. – Ernest GELLNER, *Nationalismus und Moderne*. Berlin: Rothbuch 1991. – ID., *Nationalismus. Kultur und Macht*. Berlin: Sieder 1999. – Krzysztof POMIAN, *Europa und seine Nationen*. Berlin: Wagenbach 1990. – Prim. tudi: *La tyrannie du national. Entretien avec Gérard Noiriel*. V: Jean-Claud RUANO-BORBALAN (éd.), *L'histoire aujourd'hui*. Auxerre: Sciences Humaines Éditions 1999, str. 113–118.

¹⁵ »Kaj je značilno za vsako literarno *décadence*? To, da življenje ne domuje več v celoti. Beseda se osamosvoji in skoči iz stavka, stavek se razširi in zabriše pomen strani, stran oživi na račun celote – celota ni več celota.« Friedrich NIETZSCHE, *Der Fall Wagner* [1888]. V: ID., *Kritische Studienausgabe*. Ur. Giorgio COLLI in Mazzino MONTINARI, zv. 6. München: dtv 1980, str. 27 [= posreden citat iz: Paul Bourget, *Œssai de psychologie contemporaine* (Paris 1883). Prim. F. NIETZSCHE, *Kritische Studienausgabe*, zv. 14, str. 405].

¹⁶ Hugo von HOFMANNSTHAL, *Gabriele D'Annunzio* [1893]. V: ID., *Gesammelte Werke. Reden und Aufsätze I: 1891–1913*. Ur. Bernd SCHOELLER in Rudolf HIRSCH. Frankfurt a. Main: Fischer 1979, str. 175.

¹⁷ Georg (György) LUKÁCS, *Die Wege gingen auseinander*. Cit. v: Aranka UGRIN, Kálmán VARGHA (ur.), »Nyugat« und sein Kreis 1908–1941. Leipzig: Reclam 1989, str. 66.

Diferenciranost regije

Pod *drugo točko* je tako treba imenovati še ostale kriterije, ki so bili pomembni na Dunaju oziroma v Centralni Evropi. Hitra rast urbanega okolja je bila sicer tudi tu posledica modernizacije in kot na splošno v Evropi 19. stoletja je do nje prišlo zaradi priseljevanja prebivalstva iz okoliških območij. A to, v čemer se je ta proces urbanizacije razlikoval od primerljivih procesov po Evropi, je bilo dejstvo, da je bilo prebivalstvo okoliških območij, gledano z etničnega in jezikovno-kulturnega vidika, nadvse heterogeno. *Tradicionalne horizontalne diferenciranosti* te regije so se ljudje sicer že od nekdaj zavedali, a šele zdaj, v urbanih središčih, so jo začeli dnevno opazovati, doživljati in jo naenkrat občutili kot problem, t.j. kot eksistenčno grožnjo. Prisotnost etnično-kulturne tujosti v gosto naseljenem urbanem prostoru nikakor ni bila pomirjujoča, stabilizirajoča, temveč je bistveno prispevala k dezorientiranosti tamkajšnjega prebivalstva.

Z modernizacijo pogojeno diferenciranost družbe in iz tega izhajajočo fragmentiranost individualne in kolektivne zavesti je torej v urbanih središčih centralnoevropske regije še dodatno potencirala etnično-kulturna diferenciranost. Izkušnja »tujega« je sicer zadevala vse evropske dežele. Industrializacija je mnogim obljubljala izboljšanje gospodarskega položaja, zato je od druge polovice 19. stoletja do začetka 20. stoletja po vsej Evropi prišlo do velikih migracij. Po Gérardu Noirielu je delež imigrantov med francoskim delavstvom znašal 15 %; nasploh naj bi bilo sedanje prebivalstvo Francije najbolj mešano, celo bolj kot prebivalstvo Združenih držav Amerike: »la population française est l'une de celle qui, dans le monde entier, a été la plus renouvelée au XXe siècle par immigration; plus même qu'aux Etats-Unis.«¹⁸ S tem je bil mit o enotnem »nacionalnem« izvoru naroda zavrnjen: »On sait de manière fiable que 20 % de la population française, par ascendance paternelle ou maternelle, possède une origine étrangère (10 à 12 millions de personnes). Evidement, si l'on remonte au-delà de trois générations, les proportions seraient plus importantes, surtout si l'on tient compte des changements de nom du XIXe siècle.«¹⁹

A medtem ko je bil okrog leta 1900 delež »tujcev« v Parizu le 6,3-odstoten, je bil na Dunaju več kot 60-odstoten. Glavno in rezidenčno mesto je takrat štelo 1,7 milijona prebivalcev. Med njimi je bilo več kot 500.000 priseljencev s Češke in z Moravske (30 % prebivalstva), pri čemer jih je 44 % prihajalo z izključno češko govorečih, 28,6 % s pretežno češko govorečih in le 11,4 % z nemško govorečih področij. 140.000 imigrantov je prišlo iz dežel pod madžarsko krono (8,4 %), približno 100.000 iz Galicije, Bukovine in drugih delov monarhije, 250.000 pa iz nekdanje matične dežele, t.j. iz današnjih avstrijskih zveznih dežel (15,2 %).²⁰ Že v 50. letih 19. stoletja so zaradi številnih priseljencev nekateri svetovali, naj se Dunaj razdeli na nacionalne četrti.²¹ Budimpešta, glavno mesto madžarskega kraljestva, je nastala z združitvijo Pešte (madž. Pest), Budima (Buda) in Starega Budima (Óbuda) v letih 1872 in 1873; Pešta je leta 1851 štela 83.868 prebivalcev, od tega je bilo 33.884 Nemcev, 31.965 Madžarov, 12.642 Judov in 4.187 Slovakov. V Budimu so bile razmere podobne:

¹⁸ La Tyrannie du National. Entretien avec Gérard Noiriel. V: L'histoire aujourd'hui. Coordonné par J.-C. RUANO-BORBALAN. Auxerre: Sciences Humaines Éditions 1999, str. 113–118, cit. 114. – Prim. tudi Gérard NOIRIEL, Le Creuset français, histoire d'immigration XIXe–XXe siècles. Paris: Seuil 1988.

¹⁹ Les Mécanismes de l'intégration. Entretien avec Pierre Milza. V: L'histoire aujourd'hui. Coordonné par J.-C. RUANO-BORBALAN. Auxerre: Sciences Humaines Éditions 1999, str. 119.

²⁰ Michael JOHN, Albert LICHTBLAU, Schmelztiegel Wien – einst und jetzt. Zur Geschichte und Gegenwart von Zuwanderung und Minderheiten. Wien, Köln: Böhlau 1990, str. 14–17, 18.

²¹ Rudolf Till, Ein Plan der Gliederung Wiens in Nationalitätenviertel. V: Wiener Geschichtsblätter 10 [70] 1955, str. 73–76.

22.122 Nemcev, 6.182 Madžarov, 1.537 Judov, 1.145 Srbov in 1.124 Slovakov. Leta 1890 je imela Budimpešta skoraj 500.000 prebivalcev, toda samo 39 % je bilo rojenih Budimpeščanov; 52 % prebivalcev je prihajalo iz etnično in jezikovno heterogenega kraljestva.²² Delež heterogenega judovskega prebivalstva na Dunaju se je leta 1910 povečal na 7,8 %, v Budimpešti na približno 24 %, v Černovicah (Černivcih), majhnem mestu na vzhodu monarhije, pa na več kot 30 % celotnega prebivalstva. Med prebivalci Dunaja je bilo rojenih Dunajčanov leta 1880 samo 38 %, leta 1900 pa 46 %. Drugi, »tujci«, so v mesto prišli iz ekonomskih razlogov. Če so želeli uspeti, so se morali prilagoditi novemu mestnemu okolju, konkretno rečeno: bili so se prisiljeni prilagoditi dominantni skupini oziroma se asimilirati. Takšno »notranjo kolonizacijo« bi dominantna skupina sicer lahko tolmačila kot pripravljenost sprejemanja tujcev oziroma kot strpnost do tujcev, vendar pa različnosti (diferenc) le ni mogla popolnoma odpraviti. Takšna, četudi zgolj neznatna odstopanja so ljudje še naprej opazali, bila so pretveza za stereotipizacije, s katerimi se je tako rekoč zakoličilo heterostereotipe. Asimilacija je od manjšinskih skupin oziroma priseljencev zahtevala stalno delegitimacijo tradicionalnih vezi ali vsaj prehajanje med različnimi kulturnimi vzorci reda oziroma predstavami o vrednotah, kar pa je diferenciranost in negotovost, ki ju je povzročila modernizacija, le še okrepilo. Tudi slojno pogojene razlike v intenzivnosti asimilacij oziroma akulturacij so prispevale k množenju in diferenciranju kultur v mestnem okolju. Toda urbana okolja so bila, povsem neodvisno od etnično-kulturne in jezikovne raznolikosti, že sama v sebi – med sloji pa tudi znotraj posameznih slojev – nadvse raznolika, kar se je na primer kazalo v različnih oblikah vsakdanjega jezika (za katerega je bila značilna množica dialektov in sociolektov), v različnih kulinarčnih tradicijah, oblikah občevanja in vsakdanjih navadah. Svoje je prispevalo tudi dejstvo, da so mestne četrti, ki so jih sestavljala tudi priključena predmestja, prebivalce zaznamovale z različno identiteto; ta funkcija dunajskih četrti še danes ni nepomembna. Zaradi vseh teh različnih kulturnih značilnosti sta se včasih na primer dva rojena Dunajčana med seboj bolj razlikovala kot pa rojeni Dunajčan in »tujejezični« priseljenc, ki sta pripadala isti poklicni skupini.

Hibridna kultura

Ta raznovrstnost kulturnih tradicij je bila sicer ugodna tudi za obliko multikulturalnosti, ki je bila vezana na posamezne družbene sloje in se je razlikovala od tradicionalno izkušene plurikulturalnosti, znotraj katere je vsakdo lahko obdržal tradicionalen položaj.²³ Bližina oziroma prepletanje raznolikih kulturnih tradicij znotraj enega sloja ali v eni osebi je postala pomembna spodbuda za kreativnost; človek je lahko izbiral med spremenljivimi kulturnimi določitvami ali pa je elemente različnih kulturnih provenienc povezoval na do tedaj neobičajen način. Bogastvo citiranja v glasbeni produkciji na Dunaju okrog leta 1900 je indic, da ljudje te priložnosti niso zapravili in da so jo znali izkoristiti. Dejstvo, da so bili številni kulturni producenti »tujci« oziroma asimilanti, ki so pogosto pripadali vse bolj izključeni judovski skupnosti, lahko po eni strani velja za potrdilo pravilnosti tiste kulturnoteoretske teze, ki

²² László GEREVICH (ur.), Budapest története [Zgodovina Budimpešte], zv. 3. Ur. D. KOSÁRY. Budapest: Akadémia 1975, str. 399, zv. 4. Ur. K. VÖRÖS. Budapest: Akadémia 1978, str. 378 sl.

²³ Prim. Claus LEGGEWIE, Ethnizität, Nationalismus und multikulturelle Gesellschaft. V: Nationales Bewußtsein und kollektive Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit 2. Ur. H. BERDING. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1994, str. 46–65.

»marginaliziranim« pripisuje večji kreativni potencial.²⁴ Po drugi strani pa je takšna situacija spodbudila tudi prepletanje različnih zgodovin in kultur v eni osebi ali v enem družbenem sloju, tako da so bili ti ljudje, četudi navadno nevede, prisiljeni dnevno nihati, posredovati oziroma »prevajati« med posameznimi kulturnimi tradicijami.²⁵ Posamezniki, ki so v sebi združevali takšne plurivalence, so se torej hkrati gibali v več kulturah; niso bili usmerjeni zgolj k eni kulturi, ampak so znali posredovati med različnimi kulturami ter na nepričakovan način med seboj prepletati različne kulturne kode. »Ljudje, ki so pripadali takšnim *kulturam hibridnosti*, so se morali odpovedati sanjam oziroma ambiciji, da bi ponovno odkrili nekakšno 'izgubljeno' kulturno čistost, etnični absolutizem.«²⁶ A prav zato so etnično-kulturno heterogenost v gosto naseljenih mestih občutili tudi kot grožnjo, saj so drugačno, različno, predvsem pa »tuje« vsak dan doživljali v neposredni bližini in bili tako v nevarnosti, da bodo – denimo kot pripadnike ekonomsko dominantne skupine – potisnjeni v kulturno na videz manjšinski položaj. Da bi domnevno lastno identiteto vedno znova utemeljili in utrdili, so ljudje začeli konstruirati, »izumljati« in razpihovati tujosti. Potem ko so se prepričali o njihovem obstoju in se od njih distancirali, so se jih poskušali tudi znebiti.²⁷ Povsem očitno so – ne na deželi, temveč predvsem v gosto naseljenem urbanem prostoru – v desetletjih okrog leta 1900 nastajali ideološki konstrukti tujosti, ki so se izrodili v radikalen šovinizem in antisemitizem. Zato zlasti tista etnično-kulturna heterogenost centralnoevropske regije, ki so jo poznali v urbanem okolju, ni bila zgolj objektivno dejstvo, temveč so jo (subjektivno) ljudje občutili vse bolj kot grožnjo.

Eksogena in endogena pluralnost

Centralnoevropsko regijo je dejansko že stoletja določala raznoterost narodov, jezikov in kultur. To je bila njena značilnost in lahko bi rekli, da je skladnost, enotnost regije temeljila prav na tej *endogeni* raznoterosti oziroma heterogenosti, ki so se ji pridružili *eksogeni*, vseevropski vplivi. Pluralnost centralnoevropske regije je mogoče pokazati na najrazličnejših področjih. Izražala se je v etnični raznovrstnosti in večjezičnosti prebivalstva, v bogati kulturni raznolikosti in v dejstvu, da so bile tu, v najrazličnejših izpeljavah, prisotne tri mono-

²⁴ Robert Ezra PARK, Human Migration and the Marginal Man. V: The American Journal of Sociology 33 (1928) str. 881–893. – Everett V. STONEQUIST, The Marginal Man: A Study in Personality and Culture Conflict. New York: Russel & Russel 1965. – Justin STAGL, Kulturanthropologie und Gesellschaft. Eine wissenschaftssoziologische Darstellung der Kulturanthropologie und Ethnologie. Berlin: Reimer 1981², str. 77–96. – Jean-Claude SCHMITT, L'histoire des margineaux. V: La nouvelle histoire (op. 6), str. 277–305. – Prim. tudi klasična besedila Georga SIMMLA, *Der Arme in Exkurs über den Fremden*. V: G. S.: Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Ur. O. RAMMSTEDT. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1992, str. 512–555, 764–771.

²⁵ Doris BACHMANN-MEDICK, Multikultur oder kulturelle Differenz? Neue Konzepte von Weltliteratur und Übersetzung in postkolonialer Perspektive. V: Kultur als Text. Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft. Ur. D. BACHMANN-MEDICK. Frankfurt a. Main: Fischer 1996, str. 262–296. – Übersetzung als Repräsentation fremder Kulturen. Ur. D. BACHMANN-MEDICK. Berlin: Erich Schmidt 1997.

²⁶ Stuart HALL, Kulturelle Identität und Globalisierung. V: Widerspenstige Kulturen. Cultural Studies als Herausforderung. Ur. K. H. HÖRNING, R. WINTER. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1999, str. 435.

²⁷ Werner SOLLORS, Introduction: The Invention of Ethnicity. V: The Invention of Ethnicity. Ur. W. SOLLORS. New York, Oxford: Oxford University Press 1989, str. IX–XX. – W. SOLLORS, Konstruktionsversuche nationaler und ethnischer Identität in der amerikanischen Literatur. V: Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit. Ur. B. GIESEN. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1991, str. 537–570. – Gisela WELZ, Die soziale Organisation kultureller Differenz. Zur Kritik des Ethnosbegriffs in der anglo-amerikanischen Kulturanthropologie. V: Nationales Bewußtsein und kollektive Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit 2. Ur. H. BERDING. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1994, str. 66–81.

teistične svetovne religije – krščanstvo, judovstvo in islam. Razvidna je bila tudi iz raznolikosti političnih in administrativnih tradicij kraljestev in dežel, ki se je tudi po združitvi teh dežel v eno državo, Habsburško monarhijo, kljub različnim ukrepom v smeri centralizacije ni dalo odpraviti. Ta pluralističen položaj je po eni strani sicer omogočal izmenjavo, etnogenezo, akulturacijo, vendar pa je pomenil tudi stalno prisotnost razlik in s tem tudi nasprotij. Heterogenost ni zadevala zgolj regijo kot celoto, temveč prav tako tudi njene podregije, posamezne dežele, province in mesta. To v bistvu ni nič nenavadnega. Celo v tako centralistični državi, kakšna je Francija, je heterogenost večja, kot bi si mislili. To, kar je Fernand Braudel v svojih razpravah o identiteti Francije mislil z »les Frances« v množini – namreč, da družbeno-kulturna zavest prebivalcev Francije še danes ni enotna in usklajena, temveč pluralistična, nenazadnje pod vplivom izrazite črte ločnice med »France d'oc« in »France d'oïl«²⁸ – v polnem pomenu velja šele za Centralno Evropo in sicer tako za celotno regijo kakor tudi za njene podregije, ki danes obstajajo kot samostojne državne tvorbe. Na te dejavnike se je sicer vedno znova opozarjalo tudi v preteklosti, vendar pa so s krepitvijo nacionalnih, t.j. »holističnih« konceptov tudi v intelektualnem diskurzu vse bolj izgubljali pomen. Zaradi aktualnih kulturnoteoretskih vprašanj, ki se postavljajo ob primerljivih, za ves svet ugotovljivih kulturnih procesih, postaja znanstvena analiza heterogenosti oziroma pluralnosti centralnoevropske regije danes spet vse bolj pomembna.

Regija kontrastov

V uvodu svojega etnografsko-statističnega priročnika o monarhiji je Friedrich Umlauf posebej opozoril na negativne in pozitivne strani etnično-kulturne pluralnosti regije. Gre za stvarno analizo, ki jo najdemo tudi v drugih podobnih delih, denimo v 24-delnem *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Po Umlaufovem mnenju so bile »z etnografskega vidika [...] na tleh avstro-ogrske monarhije prisotne vse glavne skupine ljudstev Evrope in sicer v pomembnem številu: Germani na zahodu, Romani na jugu ter Slovani na severu in jugu; k tem je treba prišteti še skupnost Madžarov, ki živi med temi glavnimi ljudstvi.« To dejstvo naj bi bilo pomembno tudi za »zgodovinski spomin«: »Zato se v zgodovino Avstrije stekajo zgodovina Nemčije, Madžarske in Poljske, podobno kot se različni zgodnejši ali poznejši pritoki združijo v veliki rečni strugi, ki sprejeto vodovje nato skupno vodi naprej.« Jasne ločnice med ljudstvi naj bi bilo tu le težka mogoče potegniti: »Ker pa omenjena ljudstva niso vselej naseljevala ostro razmejenih, zaprtih območij, temveč so marsikje prehajala eno v drugo, na takšnih mejnih področjih pogosto najdemo značilno mešano prebivalstvo. Mešanje različnih nacionalnosti nikjer v Evropi ne poteka na tako opazen način kot prav v naši domovini.«²⁹ Že leta 1841 je slavni *Staats-Lexikon* Carla von Rottecka in Carla Welckera etnično-jezikovno pluralnost omenjal kot eno od značilnosti te regije: »Položaj in obseg različnih glavnih narodov v monarhiji nas je pripeljal na misel, da monarhijo obravnavamo kot Evropo v malem in da ob evropskem predpostavimo še posebno avstrijsko ravnovesje.«³⁰ Centralna Evropa ali »Evropa v malem«, ki jo konec 20. stoletja seveda predstavljajo tudi drugače: francoski zgodovinar Jean-Pierre Rioux je Centralno Evropo označil kot »vouée

²⁸ Fernand BRAUDEL, *L'identité de la France I: Espace et Histoire*. Paris: Flammarion 1990, str. 80 sl.

²⁹ Friedrich UMLAUFT, *Einleitung*. V: F. U., *Die Oesterreichisch-Ungarische Monarchie*. Geographisch-statistisches Handbuch. Wien, Pest: Hartleben 1876, str. 1–4.

³⁰ »Oestreich«. V: *Staats-Lexikon oder Encyclopädie der Staatswissenschaften*, zv. 12. Ur. C. von ROTTECK, C. WELCKER. Altona: J. F. Hammerich 1841, str. 143.

aux cacophonie des langues et des peuples« in iz tega izpeljal sklep, da tu nikoli ne bi mogla nastati nacionalna identiteta, kakršna je nastala v Franciji; med vsemi nacionalnimi tvorbami v Evropi naj bi bila tista v Franciji edinstvena, »une construction politique et morale: culturelle au sens le plus noble.«³¹

Toda ne glede na takšne »kontraste« – t.j. razlike, alteritete in diskontinuitete – ki so zaznamovali tudi kulturni tekst, so na podlagi stalnih difuzijskih procesov nastali tudi nadrejeni, dominantni kulturni kodi, ki so – kljub kulturni razliki – postali skupni kodi in bili tako razumljivi za različne ljudi. Tako je torej navkljub izrazitim razlikam med kulturami, ki so imele na voljo vsaka svoj (*verbalni*) način komunikacije, nastalo nekaj takšnega kot skupen *neverbalni* sistem komunikacije, znotraj katerega so ljudje medsebojno občevali in ki je torej prav tako lahko postal določevalec identitete. Toda tudi subkulturne konfiguracije, tako imenovane »nacionalne« ljudske kulture, ki se jih vedno znova obravnava kot varuhe kulturne samobitnosti in prvobitnosti, so bile v resnici prepredene s številnimi »tujimi elementi«, kontrastnimi kodi iz sosednjih kultur. Béla Bartók je glede glasbene folklorne te regije opozoril na stalno »crossing and re-crossing of melodies«, zaradi česar je komajda mogoče razlikovati oziroma izigravati posamezne elemente ljudskih pesmi.³² Čeprav so pripadali neki lastni kulturni konfiguraciji (»nacionalni kulturi«), so torej ljudje na tem območju participirali tudi v nečem drugem, »tujem«, kar je prispevalo k temu, da so večkratne identitete imele prednost ter da je individualne in kolektivne identitete določala multipolarnost. Ta se je na primer odražala v praktični dvo- ali večjezičnosti nekaterih prebivalcev. »Materni jezik« včasih tako ni bil reduciran zgolj na en sam jezik, ki se ga je človek učil od zgodnjih otroških let, temveč je lahko pomenil znanje več jezikov. Kot je znano, si je Fritz Mauthner svoje zanimanje za filozofijo razlagal takole: »To zanimanje je bilo pri meni prisotno že od najzgodnejše mladosti; sploh ne razumem, kako je mogoče, da Jud, ki se rodi v slovanskem okolju Avstrije, ni porinjen v jezikoslovje [...]. Jud, ki se je rodil v slovanskem okolju Avstrije, je v določeni meri moral kot jezike svojih 'prednikov' hkrati častiti nemščino, češčino in hebrejščino. In mešanje prav nič podobnih jezikov [...] ga je moralo že kot otroka opozoriti na določene jezikovne zakone, na izposojanje in kontaminacijo, ki ju jezikoslovje še danes ne razume v njunem polnem pomenu.«³³

Antinomija, ki je nastala med zahtevo po idealnem tipu nacionalne »enojezičnosti« in dejansko, tudi v metaforičnem, prenesnem pomenu obstoječo večjezičnostjo, je postala vzrok številnih individualnih in kolektivnih kriz ter konfliktov, ki so se ohranili do danes.

»Kulturni spomin«

»Kulturni spomin«, se pravi specifično ogrodje interakcij, ki usmerja »delovanje in doživljanje« in ki »iz generacije v generacijo zagotavlja ponavljajoče urjenje in uvajanje«³⁴, tvorijo raznovrstni kodi, ki imajo regionalen (endogen) in izvenregionalen (eksogen) izvor. »Kultura«, pravi Peter Weibel v svojem razmišljanju, ki se sicer nanaša na Centralno Evropo, a ima v obdobju globalizacije splošno veljavnost, »se razvija onstran geopolitičnega in

³¹ Jean-Pierre RIOUX, *La mémoire culturelle*. V: Jean Pierre RIOUX, Jean-François SIRINELLI (ur.), *Pour une histoire culturelle*. Paris: Seuil 1997, 325–353, cit. 343.

³² Béla BARTÓK, »Race Purity in Music« [1942]. V: B. B., *Essays*. Ur. B. SUCHOFF. London 1976, str. 29–32.

³³ Fritz MAUTHNER, *Erinnerungen*. München: Müller 1918, str. 32–33.

³⁴ Jan ASSMANN, »Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität«. V: Jan ASSMANN, Tonio HÖLSCHER (ur.), *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1988, str. 9.

etničnega koda; ustvarjajo jo člani skupnosti, ki presega geografske, etnične, jezikovne, politične, religiozne, državne in nacionalne meje. Kultura je očitno mreža, ki se stalno spleta onstran geopolitičnih in nacionalnih meja, je prevajanje iz generacije v generacijo.«³⁵ Če bi parafrazirali Stephena Greenblatta, bi lahko rekli, da je to, kar tu vidimo, nenehno kroženje »družbene energije«, »kulturni tekst«, ki se nenazadnje zrcali v literarnih poljih (Pierre Bourdieu).³⁶ Takšen heterogen kolektivni in individualni referenčni sistem, v katerem se posamezni elementi sicer srečujejo in prepletajo, vendar pa svojo samostojnost, t.j. tujost, še naprej ohranjajo, opozarja na dramatičnost, ki je kulturnim procesom vselej inherentna. Posamezni elementi, ki se povezujejo v kulturni tekst, ohranjajo – tudi če se z drugimi spajajo v nove konfiguracije – svojo avtentičnost in zato drug drugemu še naprej konkurirajo. Kulturo je torej mogoče razložiti kot proces, v katerem do srečanja, zlitja ali odboja različnih elementov oziroma kodov vedno pride v dramatični inscenaciji.³⁷ »Znotraj dramatično zgrajenega kulturnega sistema,« pravi Dževad Karahasan, »se kot njegova najizrazitejša značilnost odvija razburljiva igra, igra medsebojnega komentiranja in kontrastiranja odprtega in zaprtega, zunanjega in notranjega, igra, ki sama iz sebe določa tudi notranjo organizacijo mesta [Sarajeva], strukturo vsakega njegovega dela kot tudi življenje v njem, pa tudi vsak posamezen element tega vsakdanjega življenja – od bivanja do prehranjevanja.«³⁸

Centralna Evropa – laboratorij

Zaradi spoznanja, da je heterogenost oziroma ambivalentnost konstitutivna vsebina »kulturnega spomina« te regije – gre za dejstvo, ki je *ex negativo* razvidno tudi iz tega, da so se ljudje s pomočjo realnih, političnih strategij izključevanja zmeraj znova borili proti njemu – in zaradi uvida, da danes kulturna prepletenost po vsem svetu zbuja podobne resentimente, bi lahko formulirali naslednjo hipotezo: Centralno Evropo lahko zaradi etnično-kulturne diferenciranosti obravnavamo kot »laboratorij«, v katerem so potekali in še potekajo procesi, ki so v obdobju globalizacije in kulturne prepletenosti dobili splošen pomen, se pravi pomen za ves svet. Hitro napredujoča mobilnost ter vzpostavljanje globalne komunikacijske in informacijske mreže s pomočjo nove tehnologije ne vodita samo k premagovanju in ukinjanju razlik s pomočjo poenotenja, temveč predvsem tudi k temu, da »tujosti« postajajo lažje spoznavne in zaradi svoje vsakodnevne, virtualne prisotnosti vse bolj opazne. Socializacija tako ne poteka več znotraj dozvedno preglednega družbenega konteksta, temveč znotraj globalne družbe; s tem pa postaja tako bogatejša kot tudi bolj kompleksna in bolj problematična. Politika ne more več slediti samo ozkim nacionalnodržavnim interesom, temveč mora zastopati tudi nadrejene, globalne interese. V takšni situaciji je tudi oblikovanje individualnih in kolektivnih identitet postalo bolj odprto, raznoliko, obenem pa tudi manj stabilno in navidez bolj poljubno. Iz tega sledi, da lahko ne le napredujoča »modernizacija«, temveč tudi izkušnja z nepoznanimi kulturnimi elementi in sistemi postane vzrok za stalno negotovost ter indivi-

³⁵ Peter WEIBEL, *Jenseits von Kunst*. V: Parnass, zv. 4. Wien 1998, str. 76–81, cit. 76.

³⁶ Stephen GREENBLATT, *Verhandlungen mit Shakespeare. Innenansichten der englischen Renaissance*. Frankfurt a. Main: Fischer 1993, str. 9–33. – Prim. tudi Pierre BOURDIEU, *Die Regeln der Kunst. Genese und Struktur des literarischen Feldes*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1999.

³⁷ Wolfgang LIPP, *Kultur – dramatologisch*. V: ID., *Drama Kultur*. Berlin: Duncker & Humblot 1994, str. 207–249.

³⁸ Dževad KARAHASAN, *Tagebuch der Austreibung*. Klagenfurt: Wieser 1993, str. 14.

dualne in kolektivne krize in konflikte.³⁹ Podobne situacije so se zavedali že na Dunaju v času okrog leta 1900. Nanjo so se odzvali s holističnimi določitvami, na primer z nacionalno ideologijo; pogosto so jo le zaznali (sicer z »žalostjo«, kot je zapisal Lyotard) ali pa so se preprosto skušali soočiti z njo in jo tako podvreči stvarni analizi. Tu ni šlo za to, da bi skušali odpraviti subjektivne in kolektivne krize ter konflikte, ki so bili posledica z modernizacijo pogojene diferenciacije in kulturne heterogenosti, temveč so želeli spoznati njihov izvor. »S težkim srcem,« je zapisal Robert Musil, »se mora človek odpovedati osebni liniji prednikov in sprejeti, da 'na neki točki' izvira iz skupnih prednikov vseh ljudi. In to ima različne posledice. Deloma se imajo ljudje za 'brate', deloma pa za 'potomce drugih prednikov', ne da bi kdorkoli znal to mejo natančno določiti, kajti to, kar imenujemo nacija in rasa, sta rezultata, ne pa vzroka.«⁴⁰ Spremeniti način mišljenja in namesto o naivni multikulturalnosti razmišljati o »kulturni razliki« se prav tukaj zdi razumljivo in popolnoma predstavljivo. Kulturni tekst je tu dejansko mogoče tolmačiti kot »koncept polifonih in hibridnih kultur«, ki ne ustrezajo naivni »utopiji kulturne raznolikosti«⁴¹. Takšno gledanje na ambivalentno situacijo Centralne Evrope in analiza takšne situacije, ki se sooči z dejanskim ali zgolj možnim sobivanjem različnih kulturnih tradicij, torej »tujosti«, ali s stalno izpostavljenostjo krizi, kar je imanentno takšnim kulturnim procesom, seveda v bistvu ostaja zgolj poskus, da bi interpretirali realnost, ki jo zaznavamo. Takšna interpretacija pa postane verjetna, če ji človek doda izkušnje, ki jih lahko sam nabere. Dejstvo, da se strategije izključevanja danes krepijo tudi na političnem področju, se mi zdi izziv odgovornosti tako imenovanih intelektualcev, ki naj s svojimi znanstvenimi spoznanji ozaveščajo javnost. Globalizacija spodbuja in pospešuje kulturno izmenjavo ter s tem po vsem svetu ustvarja podobne ali enake življenjske razmere. Toda prav z naglim in nenehnim posredovanjem raznovrstnih kulturnih vsebin, s hitro naraščajočo, globalno mobilnostjo konfrontira posameznika in družbo s »tujostmi« ter ju poziva, da se z njimi spopadeta. Gre za procese globalnega pomena, ki so primerljivi s tistimi, ki jih je bilo v mikrokozmosu »gostega kulturnega sistema« centralnoevropske regije mogoče zaznati že v preteklosti in ki so že v desetletjih okrog leta 1900 prispevali k temu, da so tradicionalni, dozdevno zanesljivi oziroma vnaprej dani vzorci reda zastareli.

Prevod iz nemščine Anja Naglič.

³⁹ Prim. mdr. Ulrich BECK, Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus – Antworten auf Globalisierung. Frankfurt a. Main: Suhrkamp 1997. – Michel WIEWIORKA (ur.), Une société fragmentée? Le multiculturalisme en débat. Paris: La Découverte 1996. – Alain TOURAINE, Pourrions nous vivre ensemble? Égaux et différents. Paris: Fayard 1997. – Joana BREIDENBACH, Ina ZUKRIGL, Tanz der Kulturen. Kulturelle Identität in einer globalisierten Welt. München: Kunstmann 1998. – Zygmunt BAUMAN, Unbehagen in der Postmoderne. Hamburg: Hamburger Edition 1999. – Stuart HALL, Kulturelle Identität und Globalisierung n.n.m.

⁴⁰ Robert MUSIL, Der Mann ohne Eigenschaften. Ur. Adolf FRISÉ. Reinbek b. Hamburg: Rowohlt 1983, str. 1436–1437.

⁴¹ Elisabeth BRONFEN, Benjamin MARIUS, »Hybride Kulturen. Einleitung zur anglo-amerikanischen Multikulturalismusdebatte«. V: Elisabeth BRONFEN, Benjamin MARIUS, Theres STEFFEN (ur.), Hybride Kulturen. Beiträge zur anglo-amerikanischen Multikulturalismusdebatte. Tübingen: Stauffenburg 1997, str. 12–13.

Zusammenfassung

Die Ambivalenz des kollektiven Gedächtnisses in Zentraleuropa

Moritz Csáky

Die Modernisierung hatte im 19. Jahrhundert eine größere gesellschaftliche Differenzierung zur Folge. Die Modernisierung, die mit der Urbanisierung zusammenhängt, ist in Zentraleuropa anders verlaufen als allgemein in Europa. Im Falle Wiens war die Bevölkerung des Umlandes, die in die Stadt übersiedelte, sprachlich und kulturell heterogen. Eine der Folgen der verstärkten gesellschaftlichen Differenzierung war das Phänomen der Fremdheit aller Art. Das Hervorheben des Fremden, das in Chauvinismus ausarten konnte, ist unter anderem auch auf die Angst von ökonomisch stärkeren Gruppen zurückzuführen, die sich bedroht fühlten infolge des kulturellen Einflusses einer anderen Gruppe.

(Redaktion)

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejše zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljanje zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino; izhaja enkrat ali dvakrat letno. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revijo, tudi večino starih letnikov, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon: 200 3120 / faks: 200 3160. Naprodaj je tudi v vseh večjih slovenskih knjigarnah.